

Lunds Universitet
Språk- och litteraturcentrum Filmvetenskap
Handledare: Ann-Kristin Wallengren
2007-01-17/18

Fredrik Norén
LIV 703

SMUTSFLÄCKAR I FÖRÄDLADE FILMRUTOR

Rashygien i svensk 1920-talsfilm

INNEHÅLL

1.	INLEDNING.....	2
1.1	SYFTE.....	2
1.2	TES.....	2
1.3	FORSKNINGSLÄGE OCH UPPSATSLITTERATUR.....	3
1.4	FILMVAL.....	3
2.	TEORI OCH METOD.....	4
2.1	IDEOLOGIKRITIK.....	4
2.2	UPPSATSENS METOD OCH DISPOSITION.....	5
3.	BAKGRUND – RASBIOLOGI OCH RASHYGIEN.....	6
3.1	RASBIOLOGINS UPPKOMST OCH UTVECKLING FRAM TILL 1920-TALET.....	6
3.2	RASBIOLOGISKA INSTITUTETS UPPKOMST OCH VERKSAMHET.....	8
3.3	RASHYGIENEN OCH DESS PRAKTISKA ÅTGÄRDER.....	9
3.4	SYNEN PÅ ANDRA ETNICITETER.....	11
3.5	RASISMENS LEGITIMITET.....	12
4.	BAKGRUND – 1920-TALSFILMEN.....	12
4.1	CENSUREN OCH 1920-TALSFILMEN.....	13
4.2	RASHYGIENEN OCH FILMCENSUREN.....	14
5.	ANALYSEN.....	15
5.1	<i>KVARNEN</i>	15
5.1.1	Porträtteringen av tattare och svenskar.....	15
5.1.2	Rashotet.....	16
5.2	<i>KARL XII</i>	17
5.2.1	Porträtteringen av ryssar, turkar och svenskar.....	17
5.2.2	Rashotet.....	20
5.3	<i>DOLLARMILLIONEN</i>	21
5.3.1	Porträtteringen av judar och svenskar.....	21
5.3.2	Rashotet.....	
	24	
6.	SAMMANFATTNING AV ANALYS.....	24
7.	VAD HÄNDE SEDAN?.....	26
8.	BILAGOR.....	28
8.1	BILAGA 1: <i>KVARNEN</i> – INNEHÅLLSREFERAT.....	28
8.2	BILAGA 2: <i>KARL XII</i> – INNEHÅLLSREFERAT.....	28
8.3	BILAGA 3: <i>DOLLARMILLIONEN</i> – INNEHÅLLSREFERAT.....	30
9.	REFERENSFÖRTECKNING.....	31
9.1	FILMER.....	31
9.2	TRYCKTA KÄLLOR.....	32
9.3	TRYCKT LITTERATUR.....	32

1. INLEDNING

1.1 SYFTE

Valet av den spännande kopplingen mellan film och rashygien under 1920-talet uppstod då jag upptäckte att detta var ett outforskat område inom den svenska filmvetenskapen. Uppsatsens syfte kommer att vara att se om tre valda svenska 1920-talsfilmer, genom skildringen av etniciteter, på olika sätt speglar dragen i den rasistiska rashygienideologi, som vid denna tid sägs ha varit både accepterad och uppmuntrad i det svenska samhället, och i sådana fall därmed visa att filmmediet var en del i en större helhet av dessa tankegångar.

Mer specifika frågeställningar till uppsatsen lyder: Finns det spår av en rasistisk struktur i etnicitetsskildringarna som kan kopplas till en samtida rasistisk samhällsideologi som rashygien? Om så är fallet, hur ser dessa strukturer ut och på vilket sätt fungerar de (både i filmerna och i verkligheten)? Utgör de andra etniciteterna en hotbild mot svenskarna? Skulle ett sådant eventuellt hot också kunna kopplas till en samhällsideologi som den ovan?

1.2 TES

Det är min åsikt att en accepterad samhällsideologi i grova drag syns i samhällets alla institutioner och verksamheter på olika nivåer, däribland filmmediet. Samtida samhällsideologier är svåra att uppfatta och det är oftast först i efterhand som de gör sig påminda och då gärna jämförs med de nya ”bättre och modernare” uppfattningarna. Om 1920-talsfilmerna idag visar sig vara rasistiska tror jag inte att den tidens folk uppfattade filmerna som rasistiska, men man ska inte hindras att fördöma rasismen för det. Dock ska man vara försiktig med att i förväg döma en äldre tids uppfattningar innan man har synat sin egen samtids som kanske innehåller liknande idéer och uppfattningar men i annan form.

De 1920-talsfilmer som jag hade sett tidigare, svenska och utländska, som behandlat ”de andra” har ofta gjort det med en nedvärderande syn i förhållande till filmens tilltänkta homogena folkgrupp. Jag tror därför att de eventuella rashygieniska idéerna främst kommer att synas i förhållandet mellan svenskar och andra etniciteter. Däribland tabun för svenskarna och andra etniciteter att på olika sätt beblanda sig med varandra, där jag tror att filmerna indirekt blev till en uppfostringsmoralisk pekpinne. Min uppfattning är att svenskarna kommer att skildras i överdrivet positivt sken medan andra etniciteter kommer att visas upp på ett fullt nedvärderande vis och som ett hot mot svenskarna och deras samhälle.

1.3 FORSKNINGSLÄGE OCH UPPSATSLITTERATUR

Det finns överlag få skrivna verk om svensk 1920-talsfilm, färre om dess rasism och inga som undersöker om filmernas rasism har kopplingar till de rashygieniska tankegångarna. Per Olov Qvist nämner kopplingen kort i sin bok om svensk 1930-talsfilm.¹ Det tillsammans med två artiklar av Tommy Gustafsson är det enda som jag har lyckats hitta. Furhammar nämner knappt ens de rasistiska strömningarna i böckerna *Filmen i Sverige* och *Svensk filmografi 2 1920-1929*. De flesta verk som relaterar till mitt ämne berör oftast 1930-talet och framåt, däribland Rochelle Wrights *The visible wall: Jews and other ethnic outsiders in Swedish film*.

Det källmaterial jag använt, förutom de filmer jag har sett, har främst kretsat kring rasbiologin/rashygien och nästan alla har anknytningar till rasbiologiska institutets första chef Herman Lundborg. Större delen av de svenska översiktverken har lästs gällande rasbiologi och rashygien och uppsatsen har därefter kompletterats med mer specifik litteratur. Jag ska tillägga att tänkbart stötande begrepp som *tattare* och *ras* ibland kommer att användas i uppsatsen. Detta görs för att spegla jargongerna under 1920-talet.

1.4 VALET AV FILMER

Av utrymmesskäl har jag valt att begränsa analysen till tre filmer. Jag har sedan utgått från *Svensk filmografi 2 1920-1929* och genom innehållsreferaten försökt avläsa vilka av de 180 omskrivna filmerna som jag skulle ha bäst användning för i uppsatsen. Jag har letat efter filmer där andra etniciteter än svenskar genomgående har behandlades, med strävan efter någorlunda representation för decenniet. Denna selektiva metod utesluter givetvis studier av många filmer som inte innehåller tänkbar rasism. Men det utgör inget större problem, för precis som all vetenskap inte berörde rasbiologin betyder det inte att den var betydelselös, eller att all press inte skrev om rashygien dagligen och att politikerna inte frenetiskt debatterade den. Så länge ett genomgående mönster kan hittas i ett samhälle finns det belägg för att diskutera detta och de delar som är en del av mönstret. Jag valde även filmerna efter deras olika genrer för att få ett så brett och intressant urval som möjligt. Med uppsatsens begränsade omfång har jag därmed valt ett kvalitativt – och inte ett kvantitativt urval. Filmvalet har även begränsats då vissa filmer är förstörda eller på annat sätt otillgängliga. På senare tid har dock allt fler stumfilmskopior blivit tillgängliga på video från SLBA (Statens ljud- och bildarkiv).

---

¹ Per Olov Qvist, *Folkhemets bilder - Modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen*, Lund: Studentlitteratur, 1995, s. 435.

Filmerna jag använder i analysen är följande: dramat *Kvarnen* (John W Brunius, 1921), den historiska krigsfilmen *Karl XII* (John W Brunius, 1925, båda delarna) och farsen *Dollarmillionen* (Sigurd Wallén, 1926). Innehållsreferat följer i uppsatsens bilagor och produktionsfakta i källmaterialet. Dessa filmer valdes ut bland ett tiotal andra och flertalet av dessa kommer också att nämnas i analysen. Denna urvalsprocess gjordes för att få fram de tre bäst lämpade analysfilmerna utifrån uppsatsens syfte, bl.a. representerar mina tre filmer olika etniciteter utöver svenskarna: tattaren i *Kvarnen*, ryssen i *Karl XII* och juden i *Dollarmillionen*. Filmografien tar även upp pressreaktionerna för varje film, men väldigt sällan några publiksiffror. Pressen tyckte inte särskilt mycket om *Kvarnen*, lite bättre om *Dollarmillionen* och hyllade överlag *Karl XII*² som under de närmaste månaderna efter premiären sågs av uppskattningsvis 800000 biobesökare.³ Furhammar skriver angående publiksiffror att det inte finns någon samlad biobesöksstatistik från stumfilmsperioden, därav svårigheten att uppskatta filmernas popularitet mer än i det antal veckor som filmerna gick på biografena.⁴ Det vore dock missvisande att välja filmer bara efter pressreaktionerna då press och publik inte alltid drar jämt. Det är också i regel en helt annan sak hur en film bedöms som bra eller dålig, än vilken osynlig samtidsideologi som den kan förespråka. Man måste även räkna med att föreställningarnas upplevelser alltid kunde variera med tanke på filmmusikernas felmarginal. Hur som helst är det intressant att se om de tre olika bemötta filmerna varierar i graden av eventuell rasism eller om det finns ett samband med pressreaktionerna.

Alla filmkopiorna jag använt kommer från SLBA och produktionsfakta kommer från *Svensk filmografi 2 1920-1929*. Samtliga analysfilmer saknar ljudspår vilket givetvis är en nackdel då mycket av t.ex. karaktärsporträttingen kan avslöjas genom filmmusiken. Ann-Kristin Wallengren har dock skrivit om filmmusiken i *Karl XII* vilket jag kommer att använda mig av i analysen. I övrigt kommer analysen enbart att fokusera på de rörliga bilderna samt mellantexterna.

2. TEORI OCH METOD

2.1 IDEOLOGIKRITIK

Min analys har sina grunder i den hermeneutiska traditionen och kommer främst att kretsa kring en semiotisk ideologikritik.

---

² *Svensk filmografi 2 1920-1929*, red. Lars Åhlander, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1982, se resp. sidor, *Kvarnen*: s. 101-102, *Dollarmillionen*: s. 277-278, *Karl XII*: s. 241 o. 268-269.

³ Leif Furhammar, "Den svenska tjugotalsfilmen", *Svensk filmografi 2 1920-1929*, s. 15.

⁴ Leif Furhammar, *Filmen i Sverige*, Kristianstad: Kristianstads Boktryckeri AB, 2003, s. 118.

Begreppet ideologi har flera betydelser och definitioner och kan ses från olika plan. Bland annat kan det ses som en komplex väv av idéer som tillsammans bildar en övertygelse. Vilka institutioner som bär upp denna övertygelse måste kartläggas (som statliga och privata ämbetsverk). Sist måste det uppmärksammas hur ideologin tas upp på mikroplanet och hur de olika vardagsritualerna formar sig efter ideologin. I första bakgrundsdelen kommer det visas hur dessa steg följdes upp i den rashygieniska ideologin under 1920-talet.

Ideologikritik handlar om att på olika sätt demaskera en ideologi, som ofta styrs och används av en dominerande grupp i samhället, för att egentligen se vad den betyder och innebär. Ett betraktande steg tillbaka måste tas och det krävs frågor som: Varför ser texten (i alla dess former) ut som den gör? Vem har skrivit den? Under vilken tid och under vilka omständigheter? Vem är mottagaren? Något som verkar vara en universell grundlag kan egentligen härstamma från en specifik intressegrupp.⁵

När man ideologikritiskt studerar en text gäller det ofta att kartlägga implicit information, ofta i form av symbolkombinationer. Detta är ofta kultur- och tidsbetonat och kan innebära problem för den som ska tolka andra kulturer eller andra tiders texter då man måste bortse från sin egen och lära sig mer om den andra.⁶ Man måste vara medveten om att det som kommer med t.ex. filmerna både kan komma från individnivå och samhällsnivå. Det gäller att vara noggrann och vaksam mot vilka saker som väljs att tas upp och lyftas fram. Främst gäller det att hitta mönstren och strukturerna som avslöjar vad, i det här fallet vad en film bär på för ideologi.

2.2 UPPSATSENS METOD OCH DISPOSITION

I första bakgrundsdelen kommer jag att ta upp rasbiologins utveckling från 1800-talet till den praktiska rashygienen under 1920-talet. Vikten kommer att ligga på 1920-talet och just rashygienen som är den viktigare aspekten för uppsatsen. Jag vill ge en tydlig bild hur rashygienens rötter såg ut, hur den sen under 1920-talet hade format sig och praktiskt fungerade och hur den på olika plan togs emot av vetenskapsmän, politiker och allmänhet. Detta för att sedan ge en trovärdig grund för min analys där jag undersöker huruvida rashygienen speglade sig i 1920-talsfilmen, som jag hävdar var en indirekt del i denna ideologistruktur. Sen följer en kort del om 1920-talsfilmen och främst dess censur, som sedan avslutas med en rubrik under vilken jag diskuterar likheter mellan filmcensuren och rashygienen.

---

⁵ Peter Berglez, *Metoder i kommunikationsvetenskap*, red. Mats Ekström, Lund: Studentlitteratur, 2000, s. 194-203.

⁶ Jostein Gripsrud, *Mediekultur, mediesamhälle*, Uddevalla: MediaPrint Uddevalla AB, 2004, s. 167.

Analysdelen är indelad i tre delar, en för varje film med två underrubriker. I den första underrubriken diskuteras skildringen av svenskar och andra etniska representationer samt deras förhållande till varandra. I den andra delen behandlas hur ett eventuellt rashot finns representerat. För att nå fram till mina resultat kommer jag främst att studera hur etniciteterna skildras och jämförs med varandra (svenskarna mot andra etniciteter). Hur de framställs till det yttre och vad deras moral och agerande har för inverkan på filmernas narrativa utveckling, är sådant som kommer att studeras i analysen. Det kommer även att ges utrymme för andra korta analytiska nedslag i mise-en-scène; som hur miljöskildringar förhåller sig till karaktärerna. Syftet är att på detta vis se om de allmänna rashygieniska idéerna, med fokus på moral och hälsa, kan appliceras på filmerna. Återkommande strukturella exempel från filmerna kommer att användas för att uppfylla uppsatsens syfte. Andra korta relaterade resonemang som kan knytas an till analysdiskussionen kommer också att vävas in. Exempelen som tas från filmerna är selektiva för att lyfta fram det viktigaste för analysen, i en lång film som *Karl XII* kommer därför vissa scener att uteslutas trots sin relevans.

Efter analysen följer en sammanfattning där analysens konklusioner visas upp och diskuteras. Sedan följer rubriken ”Vad hände sedan?” där jag kortfattat redogör hur minoritetsetniciteternas skildringar i svensk film utvecklade sig efter 1920-talet och diskuterar huruvida rashygienen finns kvar i dagens samhälle. Detta för att påminna om att det är lätt att döma med facit i hand men svårare att se vad som händer runtomkring oss.

Sist följer bilagor med analysfilmernas innehållsreferat.

3. BAKGRUND - RASBIOLOGI OCH RASHYGIEN

Jag kommer i denna bakgrundsdel visa rasbiologins uppkomst och utveckling samt etablerandet av den praktiska rashygienen med fokus på 1920-talet. Jag vill ge en tydlig bild av rashygienen innan jag går in på analysen som grundar sig på dess tankegångar.

3.1 RASBIOLOGINS UPPKOMST OCH UTVECKLING FRAM TILL 1920-TALET

För att bättre förstå hur den rasistiska rasbiologin och rashygienen redan var en accepterad norm och en viktig del i det svenska 1920-talet är det viktigt att förklara hur det hela började.

Drömmen och viljan att förädla är gammal hos människan, såväl när det gäller växter som djur och människor. I Sverige kom första ”förädlingslagen” 1686 som förbjöd epileptiker att gifta sig. Hundra år senare var det fortfarande kyrkans historieskrivning som dominerade: människan härstammade från Adam och Eva, varefter människan isolerades geografiskt och

vissa grupper försämrades, av orsaker som skiftande miljöer. Självfallet lyftes det historieskrivande europeiska folket fram och afrikanerna med andra trycktes ner. Detta är Carl von Linnés och andra framstående samtida forskares övertygelse.

I nationalstaternas Europa dök det under 1800-talet upp flera läror om människans olikheter, alla med likheten att det europeiska folket var det främsta. De nya teorierna, med centrala verk som Darwins *Om Arternas uppkomst* (1858), öppnade upp för alternativa skapelseteorier och en sekularisering bredde ut sig. Under 1800-talet var stora delar av världen under Europas kolonialmakt. Detta tillsammans med den nya vetenskapen hjälpte troligen till att övertyga vetenskapsmännen och statsmännen att de stod högre i kurs än sina koloniala medborgare. Det ömsesidiga beroendet mellan vetenskap och stat kom att följa rasbiologin och fortsätta med rashygien under 1900-talet när det gällde att ge idéerna och rasismen legitimitet och acceptans.⁷ Under senare halvan av 1800-talet bredde rasteorierna ut sig och det är tydligt att rasistiska och antisemitiska undertoner fanns inbakade i resonemangen och skulle så fortsätta in på nästa sekel. Bland extremerna hörde de som hävdade att intellektet ärvdes och att giftermål mellan klassgränserna inte borde uppmuntras.

I Sverige tog man efter den tyska rasbiologin och dess rashygieniska idéer. Liksom i den europeiska forskningen vid denna tid blandades spekulationer och fördomar med det vetenskapliga. Den svenska forskningen hade ett världsligt försprång gällande dokumentation av sin befolkning. Tidigare noggrann folkbokföring och annan statistik tillsammans med Anders Retzius antropologiska mätningar från 1800-talet blev till god hjälp för forskningen under 1920-talet.⁸ Grundat på eget nationellt material lyfte svenskarna fram sig själva som den främsta rasen bland de nordiska och såg sig stå över flera mer underlägsna raser. Det är heller ingen slump att det var i denna tids rasistiska tongångar som svensken blev svensk och den inflyttade blev utlänning och avvikare under 1800-talet. Gränserna kring språk och folk blev allt viktigare och lyftes fram som mycket betydelsefulla för Sverige och den svenska rasen.⁹ Rasbiologin delade inte in människor efter deras handlingar utan för ”vad de var”.¹⁰

---

⁷ Bosse Lindquist, *Förädlade svenskar – drömmen om att skapa en bättre människa*, Falun: ScandBook, 1997, s. 32-39.

⁸ Lindquist, s. 40-48.

⁹ Ingvar Svanberg och Mattias Tydén, *I nationalismens bakvatten – Om minoritet, etnicitet och rasism*, Lund: Studentlitteratur, 1999, s. 17-18.

¹⁰ Svanberg och Tydén, s. 36.

Samtidigt präglades landet av en nationell retorik där statyer och museer uppförs för att stärka den nationella identiteten (Skansen invigdes 1891).¹¹ Rasbiologin växer sig starkare i det svenska sekelskiftet och 1909 grundas Svenska sällskapet för rashygien.¹²

Det är viktigt att poängtera att rastankarna inte bara florerade bland biologer och antropologer utan även spred sig till andra forskningsområden för att så småningom genomsyra hela det svenska samhället. Här kan noteras att svenska arkeologer försökte konstruera en unik svensk nationell förhistoria som förespråkade raslig enhet.¹³

Givetvis bör man till viss del skilja på hur medicinskt utbildade anatomer och biologer uppfattade denna vetenskap och på hur olika rasläroras populära genomslagskraft uppfattades av allmänheten, vars rasism fick en gratis legitimitetsknuff av den samtida forskningen. Dock ska det nämnas att de rasistiska idéerna även till viss del florerade inom vetenskapen.

3.2 RASBIOLOGISKA INSTITUTETS UPPKOMST OCH VERKSAMHET

Herman Lundborg, som hade forskat i ärftliga sjukdomar och var ledande medlem i Svenska sällskapet för rashygien ville ha en fast forskargrund för rasbiologin. Efter första världskriget och misslyckandet att införa ett nobelinstitut för rasbiologi vände lyckan när socialdemokraten Alfred Petrén tillsammans med bondeförbundaren Nils Wholin 1920 på eget initiativ lämnade in en motion om att mer forskning behövdes på området. Motionen hade flera andra namnteckningar från båda kammarna, bl.a. från Hjalmar Branting, och alla pekade på behovet av forskning på området. Beslut fattades 1921 att ett institut skulle uppföras i Uppsala och vid årsskiftet 1922 öppnades Statens institut för rasbiologi (världens första) med Lundborg som chef.¹⁴ Det ska tilläggas att alla riksdagspartier var för rasforskning, men Bondeförbundet och Socialdemokraterna gick i spetsen. Spekulationerna om varför det just var dessa två är många men sant är att båda parter delade samma motstånd mot den växande industrialismen som Lundborg. De ansåg att sjukdomar, alkoholism och annat elände skulle öka och att böndernas ställning skulle pressas tillbaka. Anmärkningsvärt är också att i Socialdemokraternas plan för att minska fattigdom och lyckas med en social revolution, inkluderade att enskilda personer inte fick kosta samhället för mycket.¹⁵ Tanken var säkert av godo men det är ett resonemang som man ska ha i minnet när tvångsteriliseringslagarna infördes drygt tio år senare.

¹¹ Carina Carlström och Jenny Lundberg, *Att uppfostra ett folk och fostra två andra – Om tatar- och samepolitiken i Sverige under tiden runt sekelskiftet 1900*, Luleå: Luleå Tekniska Universitet, c-uppsats i historia, 2001, s. 17-19.

¹² Gunnar Broberg, *Statlig rasforskning – En historik över Rasbiologiska institutet*, Lund: Media-Tryck, 2002, s. 8.

¹³ Olof Ljungström, *Oscariansk antropologi - Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal*, Bohus: Ale Tryckteam, 2004, s. 282-286.

¹⁴ Broberg, s. 8-12.

¹⁵ Lindquist, s. 54-58.

Medan institutet ständigt präglades av dålig ekonomi fortgick dess forskning.¹⁶ Från studier av befolkningen i småbyar i Lappland, till forskarexpeditioner till Hawaii samt forskarmöten som den prestigefyllda Nordiska konferensen för rasbiologi och antropologi 1925 i Uppsala-Stockholm.¹⁷ Internationellt sett var Sverige långt framme i rasforskningen och under årens lopp fick institutet besök av forskare från t.ex. Kina och Sovjet.¹⁸

Den vetenskapliga hållning som företrädde av Lundborg tvekade inte för att blanda vetenskap med spekulationer med nationalromantiska rasistiska influenser. Att den svenska rasen måste skyddas och bevaras är ett återkommande mål i flera av Lundborgs skrifter.¹⁹ Samhällets acceptans för institutets forskning syns tydligt i allmänna uppslagsverk där den svenska rasen beskrivs som ”[...] starkare präglad av nordiska rasen än andra.”²⁰

I början av 1930-talet skedde en brytning i institutet. Lundborg ersattes av Gunnar Dahlberg som styrde in forskningen på en annan väg där man hävdade att det även fanns tyngre sociala och kulturella faktorer och inte bara biologiska som skapade hur människor formades.²¹

3.3 RASHYGIENEN OCH DESS PRAKTISKA ÅTGÄRDER

Under de två rubrikerna ovan har jag beskrivit den rasbiologiska forskningens uppkomst och utveckling in på 1920-talet. Jag kommer nu att fokusera på rashygien, den mest intressanta aspekten i denna bakgrundsdel för uppsatsen. Rashygien, eller eugeniken var den praktiska tillämpningen av rasforskningens resultat, en politisk ideologi med syfte att ta fram åtgärder för att förhindra ogynnsam rasblandning. När jag här berör andra folkgrupper än svenskar kommer fokus att ligga på dem som berörs i mina analysfilmer: tattarna, judarna och ryssarna.

Under sekelskiftets sekularisering växer hygieniska föreställningar fram och renhetsbegreppet flyttades från själen till kroppen. Paradoxalt var det kroppsliga renhetsbegreppet fortfarande ett kristet ideal som präglades av motstånd till alkohol, tobak, narkotika, sexuell lättsinnighet m.m. De konservativa tankegångarna som låg bakom detta kan direkt kopplas till idéer som Lundborgs förespråkande av mänsklig förbättring och hans rädsla för degeneration, samt till den militära upprustningen. Under mellankrigstiden försvann de kristna dragen och ersattes enbart av Lundborgs biologiska kamp mot degeneration.²² Broberg

---

¹⁶ Broberg, s. 16-17.

¹⁷ Broberg, s. 30-37.

¹⁸ Maja Hagerman, *Det rena landet – Konsten att uppfinna sina förfäder*, Borgå: WS Bookwell, 2006, s. 377.

¹⁹ Se t.ex. Herman Lundborg, *Svensk raskunskap*, Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, 1928, s. 27-28.

²⁰ *Nordisk familjebok - Encyklopedi och konversationslexikon*, nr. 18, huvudred. Verner Söderberg, Stockholm: Aftonbladets Tryckeri, 1929, s. 931.

²¹ Gunnar Broberg och Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet – Rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm: Dialogos, 2005, s. 48-56.

²² Lars I. Andersson, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, Falköping: Elanders Gummessons, 2003, s. 161-162.

och Tydén pekar i sin bok också på att emigrationen, bildandet av kvinnorörelser, frikyrkor och andra sociala förändringar ledde till oro i de samhällsbevarande leden.²³ Parallellt med dessa förändringens tider, och som en konsekvens av den allt mer växande och etablerade rasbiologin, började rop på praktiska förändringar höras från politiskt håll.²⁴ Det var i denna veva som riksdagsbeslut om det rasbiologiska institutet togs. För att skydda den svenska rasen mot mindre värdefulla raser och andra försämrade människor kom riksdagen att stifta olika ”skyddslagar”. En sådan ny lag kom att förbjuda äktenskap med sinneslösa, sinnessjuka människor eller epileptiker. Den hade dock inte så stor verkan då fler utomäktenskapliga barn istället föddes. Lagen togs bort 1968.²⁵ Om det under 1800-talet gällde att skydda mentalsjuka mot dåliga miljöer handlade det nu om att skydda nationen mot dem som inte passade in. Staten ville tillämpa socialdarwinism och rashygien på tidens problem såsom invandring, emigration och försämrad moral och lagarna som tillkom var tydligt vinklade åt det hållet. 1913/14 kom utlämnings- och utvisningslagar som direkt förbjöd zigenare att invandra till Sverige. Lagen upphörde 1954.²⁶ Precis som det fanns en fascination för afrikaner fanns det också en för samerna. Under sekelskiftet fördes en lapp-ska-vara-lapp-politik som grundade sig i att samerna måste bäst av att ha det som de alltid haft det, samer och renen blev som oskiljaktiga. Som följd förbjöds 1916 renägande samer att sätta sina barn i vanliga svenska skolor.²⁷

Det största steget i den svenska rashygien var införandet av tvångssterilisering som sköttes av medicinalstyrelsen. 1922 diskuteras steriliseringsfrågan första gången i riksdagen. Ett förslag om frivillig sterilisering avslås 1929 med protester från medicinal- och socialstyrelsen som menar att det måste kunna ske utan samtycke från vederbörande. Fortfarande cirkulerade argument som att steriliseringen skulle minska stora omvårdnadskostnader för defekta människor. Den första tvångssteriliseringens lag slås fast 1935.²⁸ Då detta sker utanför min valda tidsperiod kommer jag inte att diskutera det närmare. Det måste dock nämnas att mellan 1935 och 1975 utfördes det skrämmande antalet på 63000 steriliserande operationer som under denna period endast kan överträffas av nazitysklands 200000.²⁹ En siffra som troligen få svenskar än idag känner till. Detta var människor som uppenbarligen inte passade in i den svenska folkhemsmodellen, som alla var tänkta/tvungna att ingå i för att bli värdiga svenskar.

²³ Broberg och Tydén, s. 16-18.

²⁴ Lindquist, s. 54-57.

²⁵ Broberg och Tydén, s. 131-136.

²⁶ Svanberg och Tydén, s. 19-21.

²⁷ Broberg och Tydén, s. 211-215.

²⁸ Broberg och Tydén, s. 63-66.

²⁹ Hagerman, s. 392.

3.4 SYNEN PÅ ANDRA ETNICITETER

När rashygien för nationens bästa står högt på dagordningen är det lätt att rasismen slätas ut och blir till något allmänt accepterat med ett annat namn. Så skedde också i nationalistiska 1920-talets Sverige där det fanns gott om officiellt accepterade nedvärderande föreställningar om andra etniciteter eller raser. Här följer ett kort smakprov på synen på tattarna, judarna och ryssarna under 1920-talet som senare ska behandlas i analysen.

Tattarna var illa omtyckta under 1920-talet vilket tydligt syns i *Nordisk familjebok* från 1922 där den rasistiska stereotypmålningen lyser genom med beskrivningar som ”blandras”, med ett tänkbart ursprung från en ”[...] mycket oren ansedd indisk stam, hvilken för ett zigenarligt lif [...]”.³⁰ Även typiska tattaryrken och tatarbeteenden tas upp som hänger samman med den förtattringsprocess som skulle få ett tydligare ansikte under 1930-talet.³¹

Antisemitismen ökade under mellankrigstiden genom stämningarna i Tyskland och rasbiologin på hemmaplan, men var internationellt sett ganska svag. Antisemitismen var ett abstrakt begrepp som kunde användas av politiker från alla håll, och judarna beskylldes både för kapitalismens och socialismens plågor.³² De svenska judarna hade en lite bättre ställning än tattarna, men målades ändå upp som en motsats till svenskarna. Enligt fil. dr. Hugo Valentin var inte bra för nationens kulturella harmoni om judarna beblandade sig med svenskarna.³³

Trots en officiellt ganska bra relation mellan Sverige och Sovjet bubblade rysskräcken kvar bland folket och förvandlades under mellankrigstidens fredsår till en kommunistkräck. Detta såg högern till att utnyttja i valpropagandan. Till skillnad från tattarna och judarna blev ryssarna framställda som en territoriell hotbild och inte som ett integrerat problem.³⁴

3.5 RASISMENS LEGITIMITET

När både de statliga och vetenskapliga institutionerna legitimerar något är det svårt att föreställa sig varför folket skulle tvivla på dessa tungt vägande parter, som dessutom finns till för folkets bästa. Detta är en stor del av förklaringen till varför rashygien och rasismen fick

³⁰ *Nordisk familjebok - Konversationslexikon och realencyklopedi*, nr. 33, red. Th. Westrin, E. Fahlstedt o. V. Söderberg, Stockholm: Nordisk Familjeboks Tryckeri, 1922, s. 771-775.

³¹ Carlström och Lundberg, s. 62.

³² Mattias Tydén, *Svensk antisemitism 1880-1930*, Uppsala: Reprocentralen HSC, 1986, s. 22-25 o. 67.

³³ Hugo Valentin, ”Judarna i Sverige”, *Rasfrågor i modern belysning, med särskild hänsyn till det svenska folket*, red. Herman Lundborg, Stockholm: Kungliga Hofboktryckeriet Iduns Tryckeri AB, 1919, s. 68-70.

³⁴ Sture Nilsson, *Rysskräcken i Sverige – Fördomar och verklighet*, Örebro: Ljungföretagen, 1990, s. 188-189.

legitimitet i det svenska samhället. Det ska samtidigt göras klart att det givetvis inte bara var det rasbiologiska institutet som bidrog till 1920-talets rastankar. När instanser som medicinalstyrelsen, folkhälsokampanjer och andra verksamheter från både offentligt och privat håll, fällde kommentarer som idag är direkt rasistiska, är det förståeligt att folket följde efter.³⁵ Pressen förespråkade också rashygienen, även om den kritiserade delar av Herman Lundborgs metoder och resultat.³⁶

Samtidigt försökte man på olika sätt lära upp svenskarna att ta till sig och anamma rashygienen. Under denna tid förekom det populära rasutställningar, upplysande böcker, rastyptävlingar (a-barn korades och representanter för den nordiska rasen utsågs), kampanjer om barnuppfostran och hygien.³⁷ På universiteten fördes rasbiologin in i olika ämnen, såsom religionshistoria och språkvetenskap.³⁸ Rashygienen blev en panikartad folkuppfostran, en vetenskaplig religion i ett sekulariserat samhälle.

I denna bakgrundsdel har jag visat hur olika samhällsinstitutioner omfamnade och utvecklade rasbiologin under 1800-talet och framåt till rashygienen. Med fokus på 1920-talet har jag visat hur olika instanser i Sverige tillsammans var med och legitimerade den rasistiska rashygienen och hur folket drogs med i en rashygienisk uppfostring. Allt detta är viktigt att ha i åtanke när jag senare kommer till analysen, där jag menar att filmer från perioden innehöll denna accepterade rasism och blev till en indirekt rashygienisk uppfostringsmoralitet.

4. BAKGRUND – 1920-TALSFILMEN

Denna del om 1920-talsfilmen kommer främst att kretsa kring filmcensuren för att visa hur man med statlig hjälp försökte styra filmbranschen så att publiken skulle ”uppfostras” genom att se ”rätt” filmer med bra moral m.m. Jag kommer dock också att kortfattat svepa över allmän filmhistoria för decenniet för att visa på vad som hände samtidigt inom svensk film. Under nästa rubrik kommer jag att diskutera den rashygieniska ideologins indirekta likheter med filmcensurens påverkan på filmerna. Detta för att på ett bredare plan kort diskutera möjliga samband mellan 1920-talsfilmer och rashygien, innan jag börjar på den kvalitativa analysen.

---

³⁵ Broberg, s. 85.

³⁶ Broberg, s. 50-52.

³⁷ Carlström och Lundberg, s. 43-45.

³⁸ Hagerman, s. 378.

4.1 CENSUREN OCH 1920-TALSFILMEN

1920-talet inleddes med ett stängt filmklimat som ofta benämns som ”guldåldern”, 1917-1924, som dominerades av ett fåtal svenska filmer av ett fåtal regissörer som fick stor internationell spridning. Detta var dock ingen isolerad filmepok, man skulle kunna dra spåren tillbaks till 1912, men det är ofta denna specifika period som har fått representera svensk film under 1920-talet.³⁹ Perioden var till hjälp för erkännandet av film som ett konstmedium vilket branschen enda sedan sin födsel hade strävat efter. Av samma anledning, var man mer än villig att redan från början samarbeta med Statens biografbyrå (världens första statliga censur, grundad 1911) och under 1920-talet fortsatte de goda relationerna. Man ville visa ett fint ansikte utåt för att bättre passa in i de fina salongerna. Det fanns ett ömsesidigt välkomnande av censuren både av den censurstiftande staten och av filmbranschen. Censurlagarna förblev i stort sett den samma genom hela 1900-talet, det var egentligen bara föreställningen om de ”goda sederna”, som filmerna skulle leva upp till, som förändrades. Men det berodde också på att gränserna för de olika kriterierna var ganska flytande. Det är dock uppenbart att censurens primära syfte var att skydda det svenska folket från att se filmer som troddes kunna vara skadliga eller orsaka dålig moral. Censuren var som hårdast mot barnfilm (för de under 15 år) där inget som hade med brott fick förekomma eller antydning till sexuell fortplantning, inte ens symboliska bilder på storkar var tillåtna.⁴⁰ 1920-talsfilmen var full av motsägelser mellan ouppnåeliga ideal och verkligheten utanför vita duken. Dubbelmoralen var även tydlig mellan filmernas kyskhet och filmglamourens Hollywoodinspirerade nöjesliv, vilken också gav upphov till oro i de samhällsbevarande leden och som gav mer vatten på censurkvarnen.⁴¹ Censuren fungerade även som skydd mot rikets säkerhet och det var bl.a. på denna punkt, med rysskräcken som bränsle som propagandafilmen *Bronenosets Potyomkin* (*Pansarkryssaren Potyomkin*, Sergei M. Eisenstein, 1925) totalförbjöds i Sverige 1926. Enligt *Svenska Dagbladet* hotade filmen både ”själshygien” och ”statsintresse”.⁴² Propagandafilm användes givetvis även i Sverige, men då för svenska statens eget intresse. Högern och militären var inblandade i uppbackningen av den patriotiska *Karl XII* (1925), som var tänkt att väcka liv i svenskarnas historiska arvsådra. Filmens succé gav i sin tur upphov till en grupp populärhistoriska filmfloppar.⁴³

³⁹ Bo Florin, *Den nationella stilen - studier i den svenska filmens guldålder*, Stockholm: Norstedts Tryckeri AB, 1997, s. 10-11.

⁴⁰ Gunnel Arrbäck, *Statens biografbyrå 1911-2000*, Stockholm: Statens Biografbyrå, 2001, s. 13 o. 45-53.

⁴¹ Furhammar, ”Den svenska tjugotalsfilmen”, s. 22-23.

⁴² Mats Björkin, *Amerikanism, bolsjevism och korta kjolar – Filmen och dess publik under 1920-talet*, Stockholm: Norstedts Tryckeri AB, 1998, s. 103-104.

⁴³ Furhammar, *Filmen i Sverige*, s. 114-118.

Dokumentärergenren fick också ett uppsving under 1920-talet med hyllade filmer som *Bland vildar och vilda djur* (1921) och *Med Sven Hedin i östled* (1928) som gärna hade nationalistiska förtecken och som ohämnat använde sig av fiktiva inslag för att förtydliga budskapet. Dokumentärerna syftade både till bildning och verklighetsflykt till exotiska platser.⁴⁴

Andra populära genrer var den s.k. bondefilmen och dess bygdedramatik. Den snarlika lantliga lustspelsgenren rörde sig i motsats till 1920-talets dygder och kristen moral och ansågs som respektlös mot samhällsvärderingarna.⁴⁵ Med den dyra ljudfilmövergången i slutet av 1920-talet upplever svensk film ett lågvattenmärke med väldigt få svenskproducerade filmer.⁴⁶

4.2 RASHYGIENEN OCH FILMCENSUREN

Det kan hittas likheter med de rashygieniska tankegångarna och censurpolitiken i 1920-talsfilmen. Rashygienen handlade mycket om att skydda och uppfostra folket till klokt beteende där vissa saker förkastades och andra uppmuntrades. Denna funktion hade även censuren med sina olika regler för vad som fick och inte fick visas. De samhällsbevarande leden var vid denna tid rädda för att det svenska folket skulle degenerera av den nya moderna tidens industrialism och kvinnorörelser m.m. Filmcensuren och rashygienen fick därför uppmuntring från flera håll och sades vara för samhällets bästa. Det fanns ett behov av att kontrollera människorna i rädsla för att de inte skulle förstå sitt och samhällets bästa.

Det är dock svårt att tala om ett direkt samarbete mellan dessa två, men klart är att filmcensuren använde sig av rashygienens tankegångar. Tommy Gustafsson skriver om att rasblandningstabun i 1920-talsfilmerna var allmänt etablerad i både Sverige och USA och tar upp det amerikanska exemplet *Broken Blossoms* (David W. Griffith, 1919).⁴⁷ Om filmcensuren till viss del tog efter de rashygieniska konventionerna är det även ett rimligt argument att 1920-talsfilmen skulle spegla den rashygieniska ideologin.

5. ANALYSEN

Här kommer jag först visa hur olika folkgrupper (både svenskar och andra etniciteter) skildrades i filmerna. Detta görs genom att se till karaktärernas olika yttre framställningar samt till deras moraliska beteende och agerande. Sen följer en rubrik där jag diskuterar

---

⁴⁴ Furhammar, *Filmen i Sverige*, s. 70-73.

⁴⁵ Furhammar, ”Den svenska tjugotalsfilmen”, s. 13-14.

⁴⁶ Furhammar, *Filmen i Sverige*, s. 129.

⁴⁷ Tommy Gustafsson, ”I skarven mellan fakta och fiktion - Konstruktionen av manlighet och etnicitet i svensk filmkultur under 1920-talet”, *Historieforskning på nya vägar*, red. Klas-Göran Karlsson, Eva Helen Ulvros o. Ulf Zander, Lund: Nordic Academic Press, 2006, s. 105-110.

huruvida ett rashot mot svenskarna finns representerat och hur detta i sådana fall ser ut. Sist skrivs en kort sammanfattning. Filmerna ordnas upp efter premiärår och varje filmanalys delas in efter strukturen nämnd ovan. Syftet är att på detta vis tydligt och strukturerat undersöka om filmerna speglar den rashygieniska samhällsideologi så som jag beskrivit den i den första bakgrundsdelen.

5.1 KVARNEN

5.1.1 Porträtteringen av tattare och svenskar

Tattarna är här representerade av Lise, Peer Vibe och hans familj.⁴⁸ Lise har tillskillnad från de flesta svenskar kolsvart hår och en till synes mörkare hy. Peer Vibe är orakad, smutsig, har stripigt hår och trasiga kläder, han går även runt med en ständigt lömsk blick. Den avvikande familjen Vibe bor i en förfallen och avsides gård, något som tidsenligt ofta lyftes fram i den negativa tatarbeskrivningen, även förekommande i vetenskapliga texter.⁴⁹ Familjen verkar livnära sig på Vibes tjuvskjutning, sporadisk korgmakning, mat och sprit som Lise har tagit från mjölnaren. Med andra ord inget traditionellt ”ärligt” levebröd. Barnen dansar vilt omkring och det är tydligt att hygien och lag och ordning inte står högt i kurs.

Deras moral skildras också som usel. Fresterskan Lise har inga alls hämningar gällande sin sexuella lösslapphet (som mer berörs under ”Rashotet”). Peer är tjuvskytt och på en söndag skjuter han på Lises order Annes tama rådjur, en symbol för hennes godhet och därmed en symbol för Peer och Lises ondska. I en påföljande pervers och sadistisk scen njuter Lise när hon sen pryder sig med det döda rådjurets ringklocka. Filmen ger även bilden av Lise som en förförisk och slug häxa, en ondskefull och opålitlig människa som har sexuella relationer med tre karaktärer samtidigt i filmen (mjölnaren, drängen och en arbetare i kvarnen). När ett oväder bryter ut säger en av de berättande mellantexterna: ”Oväder hängde över kvarnen och Lise var den häxa, som hade kokt upp det”. Häxsymboliken förstärks av den katt som ständigt håller henne sällskap och som utgör motsatsen till Annes rådjur.

I filmen är det tydligt hur alla tattarna dras över samma kam, utan tendens till att bli tecknade med individuella drag eller med tillåtelse att gå utanför de stereotypa ramarna. Denna porträttering av tattarna var mer vanlig än ovanlig i svensk film (mellan 1920-1970 görs ett tjugotal filmer med tatarstereotyper) och var den allmänna uppfattningen om tattarna

⁴⁸ I *Svensk filmografi 2 1920-1929* s. 101 står det att Lise och Peer Vibe är syskon, men inget i filmen bekräftar detta tydligt nog. Uppgiften skulle kunna ha tagits från ett gammalt programblad.

⁴⁹ Se t.ex. Arthur Thesleff, ”Zigenare och tattare”, *Rasfrågor i modern belysning*, s. 81-82.

på den tiden.⁵⁰ Furhammar skriver också om en svårförklarlig intensiv tatterskräckperiod i svensk 1920-talsfilm.⁵¹

Kontrasten till tattarna är svenskarna som står för alla dygder. De är vackra, ordningsamma, arbetande, troende kristna. Särskilt den genomgoda Anne lyfts fram som idealet. En vit jungfru Maria, som tillsammans med sitt tama rådjur representerar det goda. Även mjölnarens son, den blonde Hans lyfts fram som ett slags Jesusbarn som också tycker om att klappa det tama rådjuret och som tillsammans med sin döende mor verkar var den enda som från början ogillar Lise. Richard Dyer skriver i boken *White: essays on race and culture* om hur vita i västerlandet skildras, och beskriver en prägel av ett upphöjt vitt kristet ideal som förespråkar kyskhetsparadox och kroppslig kontroll. Resonemanget kan direkt föras till *Kvarnen* (och många andra 1920-talsfilmer) där Anne och svenskarna som kollektiv får gestalta det upphöjda kristna idealet medan tattarna står för ”de andra”, både i berättelsen och i mise-en-scène. Denna kyskhetsparadox är givetvis märklig då människor måste ha samlag för att fortleva. Det går även att applicera Dyers diskussion kring en märklig symbolisk vit rankinglista, där t.ex. irländare klassas som svartare än engelsmän.⁵² I *Kvarnen* är det tattarna som får denna vit-svarta stämpel jämte de vit-vita svenskarna. Jag skrev tidigare i bakgrundsdelen om 1920-talsfilmen att liknande motsägelser var vanliga inom svensk film vid denna tid. Alla svenskar uppfyller heller inte det perfekta Jesus- och Mariaidealet, både mjölnaren och främst drängen faller för Lises frestelser och dras därför ner i fördärvet. Man ska komma ihåg att filmmediets egna konventioner inte alltid kan backa undan för olika former av samhällsideal.

5.1.2 Rashotet

Även om det inte sägs rakt ut är rasblandningstabun ett genomsyrande tema i *Kvarnen*. Pigan Lise skildras uppenbart som en negativ tatarstereotyp, vilket gör att hon med dåtidens rashygieniska retorik direkt blir olämplig som giftermål för svenskar som Jacob Clausen.

Den förföriska Lise utgör det sexuella rashotet. Det är hon som från början till slut medvetet lockar till sig männen enbart för egen vinning och utan tanke på kärlek. Lises negativa kontrast visas tydlig upp vid sidan av den goda och kyska Anne. Lises sexualitet blir även till ett makthot då hon strävar efter att bli den nya mjölnarhustrun efter Kristinas död. Därmed skapas också hotet att en avvikare ska lyckas infiltreras sig i det homogent vita, kristna svenska samhället där deras levnadsstil inte skulle passa in. Så gick även tankarna i

---

⁵⁰ Christian Catomeris, *Det ohyggliga arvet – Sverige och främlingen genom tiderna*, Uddevalla: MediaPrint Uddevalla AB, 2004, s. 236-241.

⁵¹ Furhammar, ”Den svenska tjugotalsfilmen”, s. 12.

⁵² Richard Dyer, *White - Essays on race and culture*, London: Routledge, 1997, kap. 1.

verkligheten där tattarna blev som en sten i skon för det svenska systemet.⁵³ Filmen gör också mycket klart för sig att tattarna inte hör hemma bland svenskarna. De bildar faktorn som ger handlingen obalans till svenskarnas annars trygga liv.

Lises och drängens död, som medvetet orsakas av mjölnaren är ett symboliskt straff för alla tre. Lises och drängens synd var att de bröt mot samhällets och 1920-talsfilmens rasblandningstabu. Mjölnaren får sitt lagliga straff när han erkänner att han orsakade parets död, men givetvis grundar sig även straffet indirekt i att han åtrådde tatterskan Lise. Bestraffningarna för deras omoraliska handlande ser jag som en varnande pekpinne om att man måste hålla sig till sin egen ”grupp” människor för att inte råka illa ut.

Kvarnen visar ohämmat upp den tydliga skillnaden mellan svenskar och tattare, där den senare är den skärande negativa kontrasten. Tatterskan Lise leder både mjölnaren och drängen i fördärvet och symboliserar det sexuella hotet och tabun om beblandning med en sämre ras. I båda fallen luckrar hon upp svenskarnas moraliska spärar vilket är ett återkommande argument i den rashygieniska debatten gällande åtskillnad mellan raserna.⁵⁴ Filmen signalerar behovet att värna om den svenska folksjälens renhet, som här klassiskt och tidstypiskt symboliseras av bonden.

5.2 KARL XII

5.2.1 Porträtteringen av ryssar, turkar och svenskar

Karl XII drar en mycket tydlig gräns för vilka som är svenskar och vilka som är av annan nationalitet och det är tydligt att det är svenskarna, med Karl XII i spetsen som är den allra överlägsnaste gruppen, i såväl utseende som mod och moral.

Ryssarna representeras främst av tsar Peter, Karl XII:s antagonist, samt av dennes undersåtar och den ryska armén. I nästan varje scen där vi inte ser de ryska soldaterna kriga dricker de sprit i vilda fylleslag där de umgås fritt med kvinnor och har ett ohyfsat, temperamentsfullt beteende, typexempel är scenen i slaget vid Narva. Ann-Kristin Wallengren har skrivit om musiken i *Karl XII* och beskriver hur den svenska versionen tydligt har använts för att skilja de goda svenskarna och de onda ryssarna åt, i slaget vid Narva skiftar musikens karaktär i scenklippen mellan de ordningsamma svenskarna och de supande ryssarna.⁵⁵

⁵³ Broberg och Tydén, s. 146-147.

⁵⁴ Se t.ex. Herman Lundborg, ”Rashygieniska idéer och strävanden i nutiden”, *Rasfrågor i modern belysning*, s. 124.

⁵⁵ Ann-Kristin Wallengren, *En afton på Röda kvarn – Svensk stumfilm som musikdrama*, Lund: Lund University Press, 1998 s. 191-192.

Det verkar inte finnas någon hejd på hur negativt ryssarna får porträtteras. I scenen för ryssarnas återtag efter deras förlorade slag vid Narva har fyra svenska soldater kidnappats av ryssarna som frikostigt piskar dem som slavar. Men fyra svenskar kommer till deras undsättning och jagar iväg hela den resterande ryska armén. Här beskrivs ryssarna inte bara som fula fyllehundar, utan även som feqa harkrankar jämte de modiga svenskarna.

Ryssarna porträtteras som ett motbjudande kollektiv, där det inte finns någon individuell karaktär bortsett från tsaren själv, men som själv inte är olik sina soldater. Tsarens hälsa kan inte beskrivas som den bästa: han dricker konstant och har märkbart dåliga tänder. Moralen och beteendet är inte heller till det bättre: fritt umgänge med unga okända kvinnor trots sitt giftermål, han flyr från slagfälten när han inte är säker på att vinna. Dessutom är han oförmögen att kontrollera sitt argsinta temperament och sin ohövlighet mot sina undersåtar, det finns en scen där han klipper av sin undersåtes skägg för att denne säger emot hans order. I sin artikel ”Nationell ära och manlighet i ’Karl XII’ (1925) – En historisk filmanalys” skriver Tommy Gustafsson att anledningen till att tsar Peter inte helt framstår som ”en supande horkarl”, utan även är en energisk och företagsam härskare, är för att förlusten vid Poltava inte skulle se för förnedrande ut för svenskarna. Istället har man förlorat mot en fiende med nästan västerländska drag.⁵⁶ Som jag skrev innan är det naturligt att sådana kompromisser sker för att anpassa historien till hur filmmediet berättar. Men trots sådana avvikelser är det tydligt att ryssarna målas upp som mer än bara motståndare, de är de värsta tänkbara.

Ryssarnas negativa framställning i *Karl XII* var inget undantag för den svenska 1920-talsfilmen. Det finns flera liknande exempel som målade skräckbilder av det nyuppkomna Sovjet. *När millionerna rulla...* (Ragnar Ring, 1924) och *Johan Ulfstjerna* (Johan W. Brunius, 1923) är båda filmer, som likt *Karl XII* skildrar ryssarna som ständigt drickande, ohyfsade och elaka och där de i den senare representeras som ett territoriellt hot.

Turkarna dyker upp i filmens andra del och representeras främst av kvinnan Ayscha, sultanen och hans undersåtar. Även om turkarna framställs på ett mildare, mer exotiskt och oskyldigt vis än ryssarna, är skildringen av dem fylld av tydlig rasism. Så fort Ayscha ges till svenskarna av de barbariska kosackerna (återigen visas ryssarna som slavdrivare) och de hör det främmande språket fällt förnedrande kommentarer om turkarna som hedniskt slödder. I en scen tackar en kvinna Gud för att hon talar ett kristet språk. Dessa scener är förmodligen tänkta att spela på kulturkrockarnas komiska inslag, men de är samtidigt direkt rasistiska, även om den dåvarande publiken säkerligen inte uppfattade dem som ett sådana.

---

⁵⁶ Tommy Gustafsson, ”Nationell ära och manlighet i ’Karl XII’ (1925) - En historisk filmanalys”, *Scandia - Tidskrift för historisk forskning*, red. Ulf Zander, Lund: Scandia, 2005:1, s. 68.

Efter det mot ryssarna förlorade Poltavaslaget, *tvingas* svenskarna att söka skydd i Turkiet och ligga lågt en tid (det är viktigt att poängtera att svenskarna inte vistas i det främmande och okristna Turiket frivilligt). Till en början är turkarna vänligt inställda men efter ett tag börjar sultanens storvesir (utan någon större anledning) bli fientlig och det slutar med att turkarna på sultanens order vill tvinga ut Karl XII ur Turkiet. Men svenskarna vägrar lyda den ohyfsade och ogrundade befallningen och en vild strid bryter ut där ett fåtal svenskar bjuder upp till en jämn kamp mot tusentals, inte fullt lika skickliga turkar. Trots det förlorar svenskarna och Karl XII tillfångatas. Kungen tror dock att sultanen har blivit förd bakom ljuset av storvesiren och med hjälp från sina män lyckas ett meddelande skickas till sultanen som ändrar sig, räddar Karl XII och avrättar sin storvesir.

Bilden som ges av turkarna är inte den bästa. De framställs som svekfulla genom storvesirens misstänksamhet och fientlighet. Samtidigt beskrivs de som manipulativa med sultanens beteende. Men skildringen av turkarna är betydligt mildare än den av ryssarna.

Svenskarna är givetvis störst, bäst och vackrast och symbolen för deras överlägsenhet är Karl XII, som framstår som en övermänniska, ett i verkligheten ouppnåeligt svenskhetsideal och i dagens ljus går det ofta till komisk överdrift.

Skillnaderna mellan svenskarna och ryssarna gör sig ständigt påminna. Till skillnad från den ryska armén är de svenska soldaterna prydliga och ordningsamma. Under krigsscenerna får vi se hur svenskarna anfaller i raka och sammanhållande led medan ryssarna verkar betydligt mindre koordinerade. Jag har även tidigare pekat på svenskarnas mod i scenen när ett fåtal svenskar fritar några landsmän och jagar iväg den ryska övervakten. Svenskarna är givetvis kristna och går i kyrkan vilket påpekas uppreparade gånger i filmen.

När det gäller alkoholintaget förekommer det också hos svenskarna, men de scenerna bleknar i jämförelse med de resp. hos ryssarna. Här lyfts Karl XII fram som den extrema kontrasten till ryssarna och vägrar dricka en droppe. Utom en gång, då han sveper ett helt glas vin och då bara för att inte avslöja att han är den nyktra svenska kungen utan en annan soldat. Gustafsson ger här en intressant infallsvinkel, som jag anser förklarar scenen och rashygienmoraliskt förlåter Karl XII. Han pekar på att det i det svenska samhället fanns ett officiellt avhållsamhets- och skötsamhetsideal som till viss del krockade med den folkliga hållningen, där det bl.a. fortfarande ansågs manligt att klara av att dricka mycket⁵⁷ (återigen dessa motsägelser som även bör kopplas till Dyers resonemang kring ohållbara föreställningar om kroppslig kontroll och kyskhetsideal). Det fanns även filmer under 1920-talet där spriten inte förekommer som något negativt, däribland lustspelsgenren med exempel som *På kryss*

---

⁵⁷ Gustafsson, "Nationell ära och manlighet i 'Karl XII' (1925)", s. 68.

med Blixten (Edvard Persson, 1927). Gustafssons resonemang kring manligheten i svensk 1920-talfilm kan även kopplas till svenskheten, där en karaktär ofta skildras som mer svensk ju mer han uppfyller manlighetsidealen. Karl XII är ett tydligt exempel på detta.

Idéerna om de avhållsamma och skötsamma idealen är inte heller svåra att koppla till den rashygieniska kampen för rasens hälsa och fortlevnad. I filmen lyfts Karl XII fram som den mest skötsamma, med en även strikt sexuell återhållsamhet, till skillnad från sina fiender. Återigen är Dyers text tydligt applicerbar då vita inte verkar ha någon sexualitet i *Karl XII*, precis som i *Kvarnen*.

Under svenskarnas vistelse i Turkiet blir den nationella retoriken tydlig då svenskarna inte kan ta order av turkarna, som vill att svenskarna ska lämna landet, och istället drar till vapen.

Det ska även tilläggas att det finns ett fåtal svenskar som under filmens gång skildras som dåliga människor. Den hetlevrade Erik Ulfclou bestämmer sig för att döda Karl XII för den fattigdom som han menar att kriget har orsakat hans familj i Sverige. Erik blir dock tillrättavisad då han ångrar sig i sista stund när han ser kungen rädda Eriks bror (som strider med kungen) i ett bakhåll. Erik faller då hängiven på knä framför kungen som förlåter honom och generöst betalar familjens skulder. Denna, för uppsatsen mindre betydelsefulla scen (av filmens 224 minuters längd) lyser knappast igenom hur tydligt svenskarna lyser över ryssarna och turkarna i alla goda avseenden.

5.2.2 Rashotet

Karl XII är ett tydligt exempel på hur en historisk film kan säga mer om sin samtid än om den tid den är tänkt att skildra, här som bärare av 1920-talets rasistiska tankegångar.

Skildring av det territoriella hotet från ryssarna och upplyftande av Karl XII som den store nationella militärsymbolen hade sina rötter i den dåtida rysskräcken samt högern och militärens vilja till militär upprustning (dessa två hjälpte också till att ge upphov till filmen).⁵⁸ Det territoriella hotet från ryssarna står också i *Karl XII* som det primära rashotet. Den vidriga skildringen av ryssarna gav säkert mer vatten på kvarnen för rysskräcken och skapade ännu en bild av ryssarna som dålig ras. Under 1920-talet talades det t.ex. om att finnarna hade förlorat sin nationella egenart genom beblandning med slaviska stammar i Ryssland.⁵⁹ Detta var i samma veva som *Bronenosets Potjomkin* totalförbjöds.

Rashotet finns också representerat från turkarnas sida, dock inte lika grovt som hos ryssarna. Det blir tydligt när Ayscha och Lasse har blivit fästa vid varandra men av någon outtalad

⁵⁸ Gustafsson, "Nationell ära och manlighet i 'Karl XII' (1925)", s. 52-53.

⁵⁹ Herman Lundborg, *Svenska folktyper*, Stockholm: AB Hasse W. Tullbergs Boktryckeri, 1919, s. 9.

anledning måste skiljas åt när svenskarna tågar ut ur Turkiet. En tydlig markering att det helt enkelt inte går för sig för en svensk att vara tillsammans med en turk. Liknande tendenser finns i en liten bihandling då svenska Anna Ulfclou avvisar en utländsk friare, dessutom kritisk till Karl XII, som senare också får sitt straff genom att dö i strid. Eller kungens personliga förskjutande av den lömska polskan Aurora Königsmarck.

Ett annat indirekt hot från turkarna är när de på en söndag kommer till kyrkan där Karl XII och hans män håller gudstjänst för att köra ut dem ur Turkiet. Här hotas de vita protestantiska männens liv och tro av de mörkare muslimska männen.

I *Karl XII* syns främst ett territoriellt rashot från ryssarna, som skildras på ett överdrivet rasistiskt vis och som måste bekämpas och drivas tillbaka med vapenmakt. Även det okända turkiska och muslimska hotet gör sig också påmint, inbakat med allmänna rasistiska drag.

5.3 DOLLARMILLIONEN

5.3.1 Porträtteringen av judar och svenskar

I denna fars är det främst juden som är den negativa kontrasten till svenskarna och antisemitismen är hela tiden påtaglig. Juden Simon Jakobovsky innehar flera typiska stereotypa drag för judarnas negativa porträttering. Han är påtagligt ful, fet, har stora läppar, stor näsa och tjocka fingrar. Mellantexterna avslöjar också en nedvärderande stereotypisk språklig brytning.⁶⁰ Jakobovsky görs ständigt till åtlöje av barnen Falkman för sina kroppsliga och språkliga egenskaper. Dessutom är han en girig bankir och blir till familjen Falkmans olycka deras personliga ekonomiska rådgivare. Mellantextens presentation lyder: ”Privatbankir till födseln” och en ”Synnerligen lyckad kombination av Västerlånggatan, Polen och Jerusalem”. Girigheten visas tydligt i en scen när han har kommit till Arthur Falkman för att kräva honom på lånade pengar. Först ser man i helbild hur han ivrigt och upphetsat gestikulerar efter sina pengar, nästa klipp är en närbild på hans giriga, trevande och tjocka händer prydda med ringar. Jakobovskys välfärd förknippas ständigt med andra människors misslyckande och därmed usel moral: Arthurs dåliga affärsklipp som var tänkt att betala tillbaka hans skulder och den snikna jakten efter den döda soldatens miljonarv. När dollarmiljonen går i stöpet börjar han girigt värdesätta Falkmans ägodelar för att på så sätt få in sina förlorade pengar. Liknande judestereotyp finns att hitta i *Styrman Karlssons flammor* (Gustaf Edgren, 1925), då som den giriga panthandlaren. Denna typiska judiska stereotyp

---

⁶⁰ Lars M. Andersson, *En jude är en jude är en jude... – Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900-1930*, Lund: Nordic Academic Press, 2000, s. 86.

översattes vid denna tid från karikatyrpressen till filmmediet.⁶¹ Men trots ökad antisemitism under 1910-20-talen var det mer sällsynt att hitta den i filmerna, där *Dollarmillionen* mer utgör undantaget än regeln.⁶²

Precis som man säkerligen inte uppfattade skildringen av ryssarna eller turkarna som rasistiska i *Karl XII* tror jag inte att den dåvarande publiken uppfattade karaktären Jakobovsky som ett antisemitiskt porträtt. Detta var den accepterade bilden av judar under 1920-talet, vilket jag även har visat prov på tidigare i den första bakgrundsdelen. Det var heller ingen i pressens recensioner som reagerade negativt på skildringen, snarare tvärtom.⁶³

Baron af Segerlind benämns inte som jude men innehar liknande drag som Jakobovsky, såsom ett ofördelaktigt yttre med överdriven kroknäsa. Han är även en affärsman som vill läka sin dåliga ekonomi genom att gifta sig med Fylgia och få ta del av hennes tänkta miljonärarv. Det är tydligt att han inte porträtteras som någon idealsvensk.

Framställningen av svenskarna är här lite mer komplex och viss problematik uppstår till synes för min tes. Det är främst två karaktärer som representerar den upphöjda svenskheten, nämligen det blivande kärleksparet Fylgia Falkman och Richard Bergin.

Fylgia sörjer i början av filmen troget sin ”döda” Bergin med svart klädsel under sorgeperioden. Men när den är över låter hon sig uppvaktas av baronen, och på faderns och Jakobovskys begäran ljuger hon för allmänheten och säger att hon och Bergin var trolovade så att familjen Falkman kan arva dollarmiljonen. I slutändan står hon heller inte ut med att ljuga och berättar sanningen om miljonen. Alla dessa moraliska fel gör hon dock antingen ovetande eller i god tro, vilket reducerar hennes felsteg.

Richard Bergin är en stilig och äventyrlig man. Ett tydligt exempel på hans bevis som ”äkta svenskhet” är när Bergin ska söka jobb som privatchaufför som ”[...] bör vara absolut nykter samt ha ett fördelaktigt utseende”. Bergin blir påtagligt nöjd när de andra sökande är berusade alkoholister och folk med minst sagt ofördelaktigt yttre.

Det som problematiserar Bergins karaktär är att han i början av filmen direkt har brutit mot lagen genom att inte fullfölja värnplikten, utan istället flytt landet med annat namn till franska Rivieran, och övergett den blivande förlovningen med Fylgia. Där lever han ett liv med mycket fest och kvinnor, inte speciellt svenskt, vilket också påpekas i en mellantext. Det är dock anmärkningsvärt att så fort Bergin kommer till Sverige blir han som en ny människa, inget mer festande och inga fler kvinnor, utom Fylgia förstås. Det ska även understrykas att Bergin i filmens slut erkänner alla sina fel och får sitt rättmätiga straff (precis som Clausen i

---

⁶¹ Catomeris, s. 124.

⁶² Qvist, s. 441.

⁶³ *Svensk filmografi 2 1920-1929*, s. 277-278.

Kvarnen) och blir därför förlåten och får tillbaka sin status som äkta hederlig svensk och därmed värd att gifta sig med Fylgia.

Falkmans föräldrar är varken de mest moraliska eller hälsosammaste, Arthur dricker morgongrogg och båda två är påtagligt runda om magen. Det är också föräldrarna som oklokt välkomnar samarbetet med Jakobovsky och lever ett lyxliv med honom, i tron om att de snart ska få dollarmiljonen. För givetvis hade inte ”riktiga” idealsvenskar kunnat omfamna en jude i filmen med de samtida rasistiska stämningarna. Överdrivet lyxliv beskrevs ofta som något dåligt för den svenska rasen, något som skulle leda till degeneration.⁶⁴ Detta förakt mot överklassen var också något som ofta förekom i filmerna och skulle så fortsätta längre fram, därav även den negativa porträttering av baronen.⁶⁵

Jag har ovan redogjort hur de svenska karaktärsporträtten ”ursäktas” från sina beteenden och anser därför inte att deras agerande skapar tillräckligt stora problem för på allvar problematisera min tes om att svenskar skulle skildras som övermänniskor. Det är som sagt fullt förståeligt och självklart att alla filmer inte till punkt och pricka följer dem s.k. rashygieniska principerna. I detta fall ser jag det som givet att vissa ideologiska aspekter går i stöpet för att berättelsen anpassas till farsens komiska konventioner. Det ska även tilläggas att farsen, eller lustspelen ofta hade en tendens att röra sig mot 1920-talets moraler och dygder (åter ett intressant exempel på hur motsägelserna kunde te sig i 1920-talsfilmen). Däri kan säkert en del vågade aspekter i filmen förklaras, även om de i slutändan prydligt rättas till. Men Jakobovsky och baron af Segerlind är också tydliga produkter av det samtida samhället. Deras negativa porträtteringar som mer utländska är ingen slump.

Man måste vara uppmärksam för att se bortom genrekonventioner och försöka plocka fram de övriga övergripande strukturer och mönster, i det här fallet de rashygieniska idéer som finns inbakade i berättandet. I *Dollarmiljonen* är det tydligt att det främst är Jakobovsky och baron Segerlind som är de primära felen, och ger filmens negativa obalans jämte svenskarna.

5.3.2 Rashotet

Här vill jag påstå att det är mer ren rasism, och särskilt antisemitism, som präglar porträttering av ”de andra”, än att ett tydligt rashot presenteras. Men det finns där: ett primärt hot skulle kunna liknas vid ett ekonomiskt från den integrerade juden Jakobovsky. Man skulle kunna sammanfatta hotet i filmen så här: håll dig borta från judar annars sker det olyckor. Jakobovsky gör inga anspråk på att sexuellt åtrå Fylgia utan förblir bara ett ekonomiskt hot mot den olycksdrabbade Arthur Falkmans redan tilltrasslade ekonomi. Däremot utgör baronen det sexuella hotet genom att han indirekt står i vägen för att Fylgia

⁶⁴ Lundborg, ”Rashygieniska idéer och strävanden i nutiden”, s. 132-134.

⁶⁵ Qvist, s. 436.

inte ska kunna gifta sig med Bergin, den svenskaste mannen i filmen och därmed det bästa valet ur rashygienisk synvinkel. För även om baronen inte benämns som utländsk eller jude har han ett yttre som knappast kan visas som ”idealiskt svenskt” om man jämför med Bergin. Liknande exempel går att finna i *På kryss med blixten* där en ondsint estnisk greve försöker äkta filmens kvinnliga huvudroll, men misslyckas till fördel för den spänstiga svenska huvudkaraktären. Liksom Jakobovsky får inte heller baronen sin vilja igenom och får varken Fylgia eller miljonen.

Det är kanske främst antisemitismen i *Dollarmillionen* som får stå för de rasistiska rashygieniska värderingarna. Men den giriga juden Jakobovskys ekonomiska hot mot den svenska kärnfamiljen är en tydlig lykta genom hela filmen och är inte att förglömma i 1920-talets tankegångar.

6. SAMMANFATTNING AV ANALYSEN

Jag har i analysen visat hur svenskar och andra etniciteter skildras i tre 1920-talsfilmer. Under rubriken ”Rashotet” var syftet att se om de icke-svenska etniciteterna utgjorde någon form av rashot och hur det i sådana fall såg ut. Här följer en sammanfattning av analysresultaten.

Bortsett från svenskarna representeras filmerna av olika etniciteter: tattaren i *Kvarnen*, ryssen i *Karl XII* och juden i *Dollarmillionen*. Alla dessa tre porträtteras med tydligt rasistiska drag, detta oavsett filmernas olika genrer och pressbemötande (som jag skrev om i presentationen av filmerna). I analysen har det även visat sig att de dessutom utgör olika primära rashot: tattaren det sexuella, ryssen det territoriella och juden det ekonomiska. Dock går filmerna lite in i varandra när det gäller de olika rashoten, t.ex. finns det sexuella hotet även med i *Dollarmillionen*. Det taktiskt breda filmvalet gav ett homogent rasistiskt analysresultat, vilket visar hur utbredd den rashygieniska ideologin kunde representeras i 1920-talsfilmen. Jag har i analysen även pekat på liknande filmer med samma rasistiska stereotyper och struktur för att styrka mina argument.

Det är markant hur alla etniciteter generellt har satts in i stereotypfack utan större individuella drag. Den hämningslöst negativa porträtteringen stämmer till viss del direkt överens med de texter jag läst som skildrar dessa andra etniciteter (främst tattarna), men går även hand i hand med de allmänt rasistiska stämningarna och uppfattningarna i Sverige under 1920-talet. Den idag tillsynes ohämmade rasismen och tystnaden från samhället tyder också

på att detta var den accepterade uppfattningen. Det är också anmärkningsvärt hur ingen i filmerna tillåts att ostraffat gå över sin konventionella stereotypgräns, eller samhällets stadgade moraliska lagar. Detta gäller för alla, oavsett etnicitet. Har man t.ex. en felaktig sexuell relation (Lise i *Kvarnen*), visar illojalitet mot nationen (Erik i *Karl XII*) eller bryter mot lagen (Bergin i *Dollarmillionen*) får karaktärerna sitt rättmätiga straff och blir prydligt tillrättade eller undanträngda från händelseförloppet, allt för att visa att man inte får gå emot konventionerna (Lise dör, Erik ångrar sig och Bergin får fängelsestraff). Tattarna, ryssarna och judarna har redan gått över en gräns genom att inte vara svenskar och blir därmed automatiskt porträtterade som det farligt avvikande. Dessa bestraffningar bekräftar också min tes om att filmerna indirekt fungerade som uppfostringsmoralisk pekpinne för rashygien. Alla svenskar framstår dock inte som övermänniskor eller som den goda kontrasten till ”de andra”. Men ofta bebländar sig dessa svenskar med ”de andra” och blir på så vis exempel på hur dåliga svenskar beter sig. Och som jag skrev tidigare får deras felaktiga handlande också konsekvenser i slutet (drängen i *Kvarnen* dör, föräldrarna Falkman blir nästan ruinerade av juden i *Dollarmillionen* och Erik blir förträngd från berättelsen efter sitt svek i *Karl XII*). *Dollarmillionen* visade upp ett lite mer komplicerat förhållande då man bland annat i slutet återförenas med juden. Men där är det tydligt att farsens mer kontroversiella konventioner har tagit över för att det skulle bli ett konventionellt roligt slut. Men det viktiga är att fokusera på de övergripande mönstren och strukturerna, inte att fastna för mycket vid enstaka, mindre betydelsefulla scener.

Det finns tydliga kopplingar mellan filmerna och den rashygieniska ideologi som florerade i Sverige under denna tid. Det ska dock kort nämnas att det är främst de etniska aspekterna i filmerna som knyts samman med de rashygieniska hoten, olika former av sinneslösa och handikappade berörs bara marginellt. Istället är det idéerna om att de idealiska vita, kristna svenskarna stod högt över andra mindrevärdiga raser, tattarna, ryssarna och judarna, som syns tydligt i filmerna. Sådana, och liknande ideal, skilde sig ofta helt från verkligheten var typiska för 1920-talsfilmen och jag har i analysen visat på flera exempel. Däribland föreställningen om den sexuella kyskheten bland vita som förekommer i både *Kvarnen* och *Karl XII*. Även mindre uppmärksammade rashygieniska aspekter dyker upp i klassrelaterad form med begreppet ”lagom är alltid bäst”. Det är en uppfattning som sedan har fortsatt florera i samhället och i filmerna. *Dollarmillionen* visar bl.a. upp detta förakt mot överklass och överdådigt lyxliv, överensstämmande med de svenska rashygieniska tankegångarna.

Jag visade i bakgrundavsnittet hur rasbiologin, rashygien och den rasism detta förde med sig, hade blivit en accepterad och självklar norm under 1920-talet, legitimerad av

vetenskapsmän, politiker och press. Det är inte troligt att filmmediet i ett sådant läge skulle ställa sig på tvären mot samhället, särskilt inte när branschen var beroende av allmänhetens och censurens tycke. Olika accepterade samhällsideologier suggs upp i filmerna där de oftast kan hittas i implicita former. Detta har jag också visat i analysen, där jag pekar på återkommande scener som tydligt kan kopplas till de accepterade rashygieniska uppfattningarna. Filmen som förmedlare av den rashygieniska ideologin bör ses som en del i en större helhet, där samhället i stort bidrog till dess reproduktion. Jag tror inte att publiken eller dess skapare uppfattade filmerna som rasistiska eller indirekta förespråkare av rashygien. De dominerande samhällsideologierna är ofta osynliga för sin samtid och är de som skapar allmänna uppfattningar om hur saker och ting ska vara i ett samhälle.

I analysen har jag visat hur övergripande rasistiska strukturer i filmerna stämmer överens med de rashygieniska uppfattningar som fanns i det svenska samhället under 1920-talet. Med pekpinne i handen visar filmerna hur svenskarna lyftes upp och de andra etniciteterna trycktes ner och målades upp som hot, farliga att beblanda sig med. Mina slutsatser har därmed bekräftat mina antaganden i tesen.

7. VAD HÄNDE SEDAN?

Den negativa bilden av etniska minoriteter i filmerna slutade inte med 1920-talet. De stereotypa skildringarna av judar och tattare var som intensivast under 1930-talet vilket bl.a. beskrivs i *The visible wall*. Under efterkrigstiden försvann de kollektiva stereotyperna och ersattes av karaktärer med mer individuella drag. Wright skriver att när tattarna och judarna försvann från filmen som den avvikande outsiders i det svenska samhället, ersattes de från 1970-talet och framåt av den allmänne invandraren. Tillsynes avlöser etniska minoriteter varandra för att ständigt fylla funktionen som avvikande icke-svenskar (det ska dock även nämnas att skildringen av svenskarna också började bli mer komplicerad efter 1960, för att jämföras med den tidigare evigt goda gestaltningen som det visades prov på i analysen). Detta samtidigt som Sverige utåt ville visa upp sig som ett världssamvete med en tolerant och accepterande människosyn, men där folket var tvungen att passa in i välfärdsmodellen för att ses som svensk. Gestaltningen av svenskar och ”de andra” är i ständig förändring och är ständigt kopplad till den lika föränderliga samhällskontexten.⁶⁶

---

⁶⁶ Rochelle Wright, *The visible wall - Jews and other ethnic outsiders in Swedish film*, Uppsala: Uppsala Universitet Bibliotek, 1998, s. 388-395.

Den rashygieniska politiken följer liknande spår. Den fortsatte efter 1920-talet och fick ett extra uppsving med förnyad tvångssteriliseringslag 1941. Steriliseringarna skulle upphöra 1975, trettio år efter omvärldens fördömande av nazisternas förintelsepolitik av icke önskvärda människor. Tvångssteriliseringslagarna i Sverige var dock inget försök till etnisk rensning då ingen specifik grupp direkt prioriterades, även om tattarna var en överlag utsatt grupp.⁶⁷ Det var lätt att fördöma nazisternas uppenbara ondska med sina miljontals mördade människor (och senare alla andra folk mord och etniska rensningar under det kommande 1900-talet) och glömma sina egna misstag. På så vis fick den rashygieniska politiken fortsätta i Sverige, liksom en förnekande tystnad efteråt (som när 1930-talsfilmer med antisemitiska inslag gick i repris i tv uteblev reaktioner i pressen)⁶⁸. Inte förrän på senare år har tystanden börjat brytas på allvar.

Rasbiologiska institutet uppgick 1958 i institutet för medicinsk genetik och Lundborgs gamla rasbiologi förkastades.⁶⁹ Vetenskapen och dess utsvängningar har med tidens förändrade värderingar haft olika namn: utvecklingslära, antropologi, rasbiologi, eugenik och genetik. Men fortfarande kvarstår vissa grundläggande idéer i skuggan av verksamheten, nämligen att: människor har olika egenskaper och vissa är mer värda än andra.

Som jag skrev i tesen är det svårt att i sin egen samtid ta ett betraktande steg tillbaka och se hur strukturerna ser ut i samhället och bortse från den allmänna acceptansen. Det är lätt att vara kritisk mot något som var en accepterad norm för åttio år sedan, men svårare att vara kritisk och se parallellerna till det som händer idag. En generell skillnad kan dock ses mellan då och nu. Medan gårdagens rashygien, vare sig det gällde filmer eller praktisk politik, syftade till samhällets bästa, är det idag, med plastikoperations-tv-program, aborter och kroppsliga hälsoprogram mer inriktat för individens bästa.

8. BILAGOR

8.1 BILAGA 1: *KVARNEN* – INNEHÅLLSREFERAT

Mjöltnaren Jacob Clausen bor på mjölnargården tillsammans med sin döende fru Kristina, deras son Hans, pigan Lise och en dräng. Då mjöltnarens fru oroligt anar att den förföriska Lise vill bli den nästa husfrun efter henne, får Kristina Jacob att lova att gifta om sig med skogsvaktarens dotter Anne, som både hon och sonen Hans tycker om. Efter sin frus död börjar Jacob besöka Anne allt oftare. Trots att Lise även flörtar med gårdens dräng är hon fortfarande fast besluten att förföra mjöltnaren och bli husfrun istället för Anne. Av ren elakhet lejer Lise den nära stående Peer Vibe att skjuta Annes rådjur, vars ringklocka hon sedan

---

⁶⁷ Carlström och Lundberg, s. 62.

⁶⁸ Qvist, s. 448-449.

⁶⁹ Broberg, s. 81-82.

pryder sig med. Jacob har i sin tur svårt att släppa tankarna på den förföriska Lise och känner svartsjuka jämte henne och drängen. När han en kväll kommer hem från Anne spelar Lise honom ett slugt spel och får honom att lova att det är hon han ska gifta sig med. Nästa dag beger sig mjölnaren till staden för att ordna med förlovningspapprena mellan honom och Lise, men får förhinder på vägen. När han tidigt kommer tillbaka upptäcker han ett av Lises och drängens kärleksmöten uppe i kvarnen. Mjölnaren blir utom sig av svartsjuka och i sitt blindhetsraseri låter han kvarnens pressbom falla över paret som dör. Vid den kommande dödsutredningen frikänns Jacob från misstankar om inblandning i Lises och drängens död, men plågas av sitt samvete och ser syner. När förlovningen mellan Jacob och Anne senare äger rum bryter ett åskväder ut och mjölnaren blir tvungen att rusa ut för att fälla kvarnens vingar. Då träffas kvarnen och Jacob av blixten och kvarnen börjar brinna. Mjölnaren överlever och ser det som ett tecken från Gud och bestämmer sig därför för att bekänna sina brott för Anne och alla andra och tar sitt rättmätiga straff. Innan han förs iväg av polisen lovar Anne att vänta på honom.

8.2 BILAGA 2: *KARL XII* – INNEHÅLLSREFERAT FÖR DEL 1

År 1697 dör Sveriges kung Carolus XI och samma dag brinner slottet Tre Kronor ner. Landets nya regent blir den unge sonen Karl XII och Sveriges fiender, Ryssland, Polen och Danmark enas om att utnyttja situationen och planerar krig mot Sverige.

En parallell handling löper genom hela filmen där vi får följa delar av familjen Ulfclou från Berga bestående av majorskan Kerstin, sönerna Lasse, Johan, Bengt och Erik och dottern Anna.

Karl XII rider i trakten tillsammans med officeren Sven Björling, som är Annas älskare och de stannar för att vila en stund hos familjen. I samband med besöket räddar kungen Lasse från ett björnanfall. Strax efter kommer budet att Sveriges fiender har förklarat krig och Karl XII ger sig iväg. I Berga gifter sig Anna och Sven mot hennes mors vilja och Anna blir bannlyst. Sven åker ut i kriget och Anna följer snart efter.

Först besestrar Karl XII Danmark, sen vinner svenskarna en stor seger mot tsar Peter och hans armé vid Narva. Efter slaget kräver kriget fler soldater och Lasse och Johan ger sig in i kriget för att hjälpa kungen. Samtidigt kan inte Anna hitta sin Sven och tillfångatas av ryssarna och förs samman med andra svenskar men de lyckas tillsammans besegra ryssarna. Anna får då veta av en gammal bekant att hennes mor har förlåtit henne och vill att hon ska återvända hem, vilket Anna också gör och återvänder till sin mors öppna armar.

Del ett slutar på en fest som den besegrade polska kungen håller för segraren Karl XII. Han får ett meddelande om att Sverige behöver sin kung, men Karl XII vägrar sluta kriga förrän Ryssland är helt besegrat.

KARL XII – INNEHÅLLSREFERAT FÖR DEL 2

Karl XII tar vägen genom Ukraina för att nå Ryssland där en rasande tsar Peter väntar. Av kosackerna i Ukraina får svenskarna den turkiska kvinnan Ayscha. Vintern blir fruktansvärd och många karoliner dukar undan, Lassa Ulfcloou är nära att undkomma men räddas återigen av Karl XII. Vid Vorskla ska det avgörande Poltavaslaget mellan ryssarna och svenskarna stå. Kungen skadas och kan inte själv delta men dirigerar sina män från sjukbädden. Svenskarna förlorar dock slaget och den resterande svenska armén blir tvungna att ta skydd i Turkiet. Där hamnar man snart i konflikt med sultanens svekfulla storvesir och väpnad konflikt utbryter där Karl XII blir kidnappad. Lasse, utklädd till turkiska och Ayscha hjälps åt att övertyga sultanens favorithustru att släppa honom vilket beviljas och storvesiren avrättas. Efter några år lämnar svenskarna Turkiet och Lasse och Ayscha, som har fattat tycke för varandra måste skiljas åt.

För en tid framåt styr Karl XII sitt land från staden Stralsund. I Berga, hemma i Sverige råder bitter fattigdom och Erik Ulfcloou slår brutalt ner kronofogden när denne anländer till gården. Sen bestämmer han sig för att döda kungen som han menar har orsakat all denna olycka. Erik söker upp Karl XII vid Fredrikssten, som just då är ute och rider med Eriks bror Lasse. I samma stund som Erik tänker skjuta kungen öppnar en gömd fientlig trupp eld och sårar Lasse som räddas för tredje gången av Karl XII. Då ångrar Erik sig, rörd av kungens agerande och avslöjar sig själv. Han faller på knä framför Karl XII som förlåter honom och betalar hemmets skulder.

Trots varningar vägrar Karl XII att vidta försiktighetsåtgärder vid skyttegravarna och blir skjuten av en kula från fienden. Filmen slutar med att Karl XII, död, bärs på bår tillbaka till Sverige.

8.3 BILAGA 3: *DOLLARMILLIONEN* – INNEHÅLLSREFERAT

Richard Bergin byter namn till René Marell och skaffar sig en dubbelgångare som kan fullfölja hans värnplikt medan han själv gömmer sig på franska Rivieran. När dubbelgångaren dödas under en militärövning förklaras den riktiga Bergin död i Sverige. Den riktiga Bergin bestämmer sig för att åka tillbaka till Sverige för att reda ut saker och ting.

Hemma i Sverige sörjer Fylgia Falkman, som hade ett kärleksförhållande med Bergins innan han bytte identitet och hon tror nu att hennes älskade är död. Fylgia är dotter till den olycksförföljda affärsmannen Arthur som efter en misslyckad affär desperat tar sin långivare, Simon Jakobovsky till ekonomisk rådgivare. Arthur får på staden syn på en notis som säger att Bergin dog precis innan han skulle få sitt miljonarv och att man nu söker eventuella anhöriga som kan ärva pengarna. Arthur och Jakobovsky utnyttjar situationen och får Fylgia att offentligt säga att hon var förlovad med Bergin och därmed är rättmätig arvtagare till pengarna. De båda herrarna tar ut segern i förskott och börjar leva ett liv i lyx och överdåd.

Bergin anländer till hemstaden och får jobb som privatchaufför till Jakobovsky och herr Falkman, utan att avslöja sin riktiga identitet. På så vis träffar han Fylgia som inte känner igen honom och han avslöjar inget. Samtidigt uppvaktas Fylgia av baronen Segerlind som också vill åt miljonarvet. Men när hon på en restaurang upptäcker baronen med en annan kvinna ber Fylgia Bergin att, mot all borglig etikett, bli hennes bordskavaljer så att baronen kan se det och hans uppvaktningar bryts därefter. Händelsen för Bergin och den ovetande Fylgia allt närmare, samtidigt bestämmer hos sig för att vägra spela med i faderns och Jakobovskys snikna spel. Detta gör herrarna vilt upprörda då deras planerade inkomst, som ska backa upp deras lyxliv börjar hamna utom räckhåll. Då passar Richard Bergin på att för polisen avslöja sin verkliga identitet som arvtagare till miljonen, men samtidigt väntar ett fängelsestraff för identitetsförfalskningen. Han får dock uppskov tills han har anhållit om Fylgias hand och avslöjat sitt riktiga jag för henne och familjen Falkman. Båda parter välkomnar honom då Fylgia återfår sin älskade och Arthur som kan få familjens ekonomi återställd med hjälp av sin nye svärsons pengar.

9. REFERENSFÖRTECKNING

9.1 FILMER

Dollarmillionen

Produktion.....Film AB Minerva. Sverige 1926
Regi.....Sigurd Wallén
Manus.....Henning Ohlson
Foto.....Axel Lindblom
Skådespelare.....Margita Alfvén (Fylgia Falkman), Richard Lund (Richard Bergin, alias René Marell), Fredrik Hedlund (Arthur Falkman), Axel Hultman (Simon Jakobovsky), Ivar Kåge (Baron af Segerlind) m.fl.

Karl XII (del 1 och del 2)

Produktion.....Historisk Film och Herman Rasch. Sverige 1925
Producent.....Herman Rasch
Regi.....John W. Brunius
Manus.....Hjalmar Bergman
Foto.....Hugo Edlund
Skådespelare.....Gösta Ekman (Karl XII), Palle Brunius (Lasse Ulfclou), Nicolai de Seversky (Tsar Peter I), Nika de Seversky (Ayscha), Rudolf Wendblad (sultanen), Harry Roeck Hansen (Erik Ulfclou) m.fl.

Kvarnen

Produktion.....Svensk Filmindustri. Sverige 1921
Regi.....John W. Brunius
Manus.....John W. Brunius
Foto.....Hugo Edlund
Skådespelare.....Anders de Wahl (Jacob Clausen), Emmy Albiin (Kristina), Bengt Lindström (Hans), Clara Kjellblad (Lise), Ellen Dall (Anne), Gösta Cederlund (dräng), Nils Lundell (Peer Vibe) m.fl.

Bland vildar och vilda djur, Sverige 1921

Broken blossoms, USA 1919, regi: David W. Griffith

Bronenosets Potyomkin, (*Pansarkryssaren Potyomkin*), Sovjet Unionen 1925, regi: Sergei M. Eisenstein

Johan Ulfstjerna, Sverige 1923, regi: John W. Brunius

Med Sven Hedin i östled, Sverige 1928

När millionerna rulla..., Sverige 1924, regi: Lasse Ring

På kryss med Blixten, Sverige 1927, regi: Edvard Persson

Styrman Karlssons flammor, Sverige 1925, regi: Gustaf Edgren

9.2 TRYCKTA KÄLLOR

- Lundborg, Herman, *Svensk raskunskap*, Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, 1928
- Lundborg, Herman, *Svenska folktyper*, Stockholm: AB Hasse W. Tullbergs Boktryckeri, 1919
- Nordisk familjebok - Encyklopedi och konversationslexikon*, nr. 18, huvudred. Verner Söderberg, Stockholm: Aftonbladets Tryckeri, 1929
- Nordisk familjebok - Konversationslexikon och realencyklopedi*, nr. 33, red. Th. Westrin, E. Fahlstedt o. V. Söderberg, Stockholm: Nordisk Familjeboks Tryckeri, 1922
- Rasfrågor i modern belysning – Med särskild hänsyn till det svenska folket*, red. Herman Lundborg, Stockholm: Kungliga Hofboktryckeriet Tryckeri AB, 1919

9.3 TRYCKT LITTERATUR

- Andersson, Lars I., *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, Falköping: Elanders Gummessons, 2003
- Andersson, Lars M., *En jude är en jude är en jude... – Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900-1930*, Lund: Nordic Academic Press, 2000
- Arrbäck, Gunnel, *Statens biografbyrå 1911-2000*, Stockholm: Statens Biografbyrå, 2001
- Berglez, Peter, *Metoder i kommunikationsvetenskap*, red. Mats Ekström, Lund: Studentlitteratur, 2000
- Björkin, Mats, *Amerikanism, bolsjevism och korta kjolar – Filmen och dess publik under 1920-talet*, Stockholm: Norstedts Tryckeri AB, 1998
- Broberg, Gunnar, *Statlig rasforskning – En historik över Rasbiologiska institutet*, Lund: Media-Tryck, 2002
- Broberg, Gunnar och Tydén, Mattias, *Oönskade i folkhemmet – Rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm: Dialogos, 2005
- Carlström, Carina och Lundberg, Jenny, *Att uppfostra ett folk och fostra två andra – Om tatar- och samepolitiken i Sverige under tiden runt sekelskiftet 1900*, Luleå: Luleå Tekniska Universitet, c-uppsats i historia, 2001
- Catomeris, Christian, *Det ohyggliga arvet – Sverige och främligen genom tiderna*, Uddevalla: MediaPrint Uddevalla AB, 2004
- Dyer, Richard, *White - Essays on race and culture*, London: Routledge, 1997
- Florin, Bo, *Den nationella stilen - studier i den svenska filmens guldålder*, Stockholm: Norstedts Tryckeri AB, 1997
- Furhammar, Leif, *Filmen i Sverige*, Kristianstad: Kristianstads Boktryckeri AB, 2003

- Gripsrud, Jostein, *Mediekultur, mediesamhälle*, Uddevalla: MediaPrint Uddevalla AB, 2004
- Gustafsson, Tommy, "I skarven mellan fakta och fiktion - Konstruktionen av manlighet och etnicitet i svensk filmkultur under 1920-talet", *Historieforskning på nya vägar*, red. Klas-Göran Karlsson, Eva Helen Ulvros o. Ulf Zander, Lund: Nordic Academic Press, 2006
- Gustafsson, Tommy, "Nationell ära och manlighet i 'Karl XII' (1925) - En historisk filmanalys", *Scandia - Tidskrift för historisk forskning*, red. Ulf Zander, Lund: Scandia, 2005:1
- Hagerman, Maja, *Det rena landet – Konsten att uppfinna sina förfäder*, Borgå: WS Bookwell, 2006
- Lindquist, Bosse, *Förädlade svenskar – drömmen om att skapa en bättre människa*, Falun: ScandBook, 1997
- Ljungström, Olof, *Oscariansk antropologi - Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal*, Bohus: Ale Tryckteam, 2004
- Nilsson, Sture, *Rysskräcken i Sverige – Fördomar och verklighet*, Örebro: Ljungföretagen, 1990
- Qvist, Per Olov, *Folkhemmets bilder : modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen*, Lund: Studentlitteratur, 1995
- Svanberg, Ingvar och Tydén, Mattias, *I nationalismens bakvatten – Om minoritet, etnicitet och rasism*, Lund: Studentlitteratur, 1999
- Svensk filmografi 2 1920-1929*, red. Lars Åhlander, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1982
- Tydén, Mattias, *Svensk antisemitism 1880-1930*, Uppsala: Reprocentralen HSC, 1986
- Wallengren, Ann-Kristin, *En afton på Röda kvarn – Svensk stumfilm som musikdrama*, Lund: Lund University Press, 1998
- Wright, Rochelle, *The visible wall - Jews and other ethnic outsiders in Swedish film*, Uppsala: Uppsala Universitet Bibliotek, 1998